

הרהורים על האם היהודיה

"וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שֶׁבַע" – "וַיֵּלֶךְ חֲרָנָה" (בראשית כח, י). מאחורי מסעו של יעקב, מצויה דמות אמו, רבקה. ברקע שאלת הנישואים. עשו לוקח נשים מבנות חת, "וַתִּהְיֶינָה מְרֵת רֹחַם לְיִצְחָק וּלְרֵבְקָה" (בראשית כו לה). רבקה נאבקת נגד. כדי למנוע נשואי-תערובת מעין אלה מיעקב, פונה רבקה ליצחק, ויעקב נשלח חרנה לקחת משם, ממשפחת אמו, אשה. אכן, ספר בראשית קרוב לנו מאוד. מצויים בו שלושה מוטיבים המלווים את היהודי בחייו: ברית מילה בלידה: "וּנְמַלְתֶּם אֶת בְּשָׂר עֶרְלַתְכֶם וְהָיָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם (יז, יא), קבר ישראל במוות: "אַל נָא תִקְבְּרֵנִי בְּמִצְרָיִם" (מז כט), ובתווד, קריאתה של רבקה: "קִצְתִּי בְּחַיֵּי מִפְּנֵי בְנוֹת חַת. אִם לִקַּח יַעֲקֹב אִשָּׁה... מִבְּנוֹת הָאָרֶץ, לָמָּה לִּי חַיִּים?" (כו מו).

לפנינו המערכה הראשונה במאבק היהודי ההיסטורי נגד נישואי תערובת. את הניסוח היפה ביותר על מאבק זה שמעתי לפני שנים רבות, מפיו של אהרן שטיינברג, אחיו של יצחק נחמן שטיינברג. היו אלו שתי דמויות מופלאות של מהפכנים חברתיים קיצוניים ברוסיה של 1917, ויחד עם זאת יהודים יראי שמים. יצחק נחמן שטיינברג היה הולך בשבת לשיבות הוועד הקומוניסטי כשהוא נמנע מלחלל את השבת. את אהרן שטיינברג זכיתי לשמוע לפני שנים רבות בהרצאה יפהפיה על חייו וחלומותיו. לדבריו אחזור בהזדמנות אחרת. כאן רוצה אני להיזכר בדבריו על נישואי התערובת: "אנו פונים אל גויים ורוצים להיות אחים, לאו דווקא גויים".

"אִמְנו שְׁבַשְׁמִים"

התורה מדגישה את מורת הרוח שנשות עשיו גרמו גם ליצחק וגם לרבקה. אך הלוחמת הגדולה נגד בנות חת הייתה רבקה. עובדה זאת מביאה אותנו, לאחת הדמויות החשובות בתרבות עמנו בתקופה המודרנית, דמות שלדאבונני עומדת בסכנת היעלמות. כוונתי ל"ידישע מאמע" המייצגת את האמהות היהודיות, על כל גווניהן: אשכנזיות, ספרדיות ובנות עדות המזרח בכלל זה.

בנפש האנושית פועלים תכנים ודמויות, ניתן לכנות אותם "ארכטיפים". דמות האם היא אחת מהם. קל וחומר האמא היהודיה. התרגשות תוקפת את כל מי ששומע את השירים הקלאסיים שביידיש ובעברית מעלים את דמותה של האמא היהודיה. והנה, דמות זאת הפכה בתפוצות ישראל לקריקטורה. מעידים על כך הבדיחות העוקצניות הרבות על האם, אך גם במיוחד, ההתייחסות אליה בכתביהם של סופרים יהודיים באמריקה, הבולט ביניהם בתחום זה הוא פיליפ רוט. בפולקלור היהודי בן-זמננו מתוארת האמא היהודיה כשתלטנית המנצלת נשק איום, את רגש אשמה. לשיאה הגרוטסקי הגיעה קריקטורה זאת בקולנוע האמריקאי, בסרטיו של א"ס קניגסברג, הידוע לקוראים יותר בשמו הקולנועי: וודי אלן. בסרטו הקצר משנת 1989 Oedipus Wrecks ("חורבות אדיפוס"), הקטע

השלישי באוסף 'סיפורי ניו יורק', מתוארת האמא היהודיה. בסרט זה הפכה האם היהודיה לדמות ענקית המשקיפה על בנה מן השמים לעיני כל, ל"אִמָנו שבשמים" פשוטו כמשמעו. ואנו עומדים ותמהים, על שום מה? התשובה ברורה. האם נאבקה באשה הלא-יהודיה שהבן בחר. היא משלימה עם בנה רק כשהוא עוזב את האשה הנוכחיה, ומביא במקומה יהודיה.

גם היא אומרת: "קִצְתִּי בְחַיִּי מִפְּנֵי בְנוֹת חַת", ומעניין, בסרטיו של וודי אלן, ההתייחסות לאב מועטת ביותר. זוהי הדגמה מופלאה לקביעתו של פרופ' הראל פיש ע"ה, שהעיר שבצורה סמלית, בראשיתה של התקופה המודרנית, נעלם האב כאב-יהודי. ב"מכתב אל אבא", כתב פרנץ קאפקא אישום קשה נגד האב-היהודי שנכשל בתפקידו: "בימי בחרותי מתקשה הייתי להבין כיצד יכול אתה מכוח אותו לא-כלום הקרוי בפיך יהדות... לבוא אלי בטענות על שאין אני מתאמץ לקיים... אפסות תפלה כזאת". היהדות הקלושה שמר האב מילדותו הספיקה להחזיק את האב כיהודי, "אך למסירה-מדור-לדור היא לא הספיקה". קאפקא מוסיף שלא הייתה בביתו יהדות מעשית: "קשה להניח שסייגים דתיים עשויים היו להחרידך ממנוחתך, אלא אם כן הללו השתלבו שילוב הדוק בסייגים חברתיים". העניין החברתי עמד עבור האב כערך עליון, מעל לאמונה ולמצווה.

נעלמו אז בית הכנסת ובית המדרש, הסידור והגמרא, הדברים שהאב מייצג. האמא היהודיה נשארה לבדה להילחם את מלחמתה של היהדות בחזית האחרונה. היא נלחמה להמשכיות האומה, ומתוך כך ניהלה מאבק מאסף נגד נישואי תערובת, נגד הטמיעה המוחלטת. אולם, הבית היהודי זקוק גם לאב, לתרבות יהודית. המאבק נגד נישואי התערובת בלבד, ללא בניית זהות יהודית הפכה את היהדות למשפחה חד-הורית טרגית, הנלחמת להמשכיות לשמה, שאין מאחוריה לא משמעות ולא ערכי תרבות.

ההמשך מצוי בסרט דוקומנטרי, Wild Man Blues המתעד את הופעותיו של וודי אלן כקלריניטיסט באירופה. בסיומו של סרט זה פוגשים אנו את הוריו האמיתיים של וודי אלן. וודי אלן מבקר אותם בלוויית אשתו האסיאתית שלא נתגיירה, אותה נשא בנישואים שערוריתיים. האם שבסרט הצליחה במאבקה, האם האמיתית נכשלה. בין האם והבן מתפתח ויכוח סוער ומדהים. האמא קובעת שבגלל מעשיו, נישואי התערובת העם היהודי יחדל חלילה להתקיים. וודי אלן לא יכול להיות קשוב לטענה זאת. חסר היה כאן קול נוסף שיסביר שאיסור נישואי התערובת אינו רק אמצעי להישרדות שבטית או גזענית. במקום מודל גיאוגרפי, בו מוגדר עם על ידי טריטוריה, בחרה היהדות במודל משפחתי. יהודי הוא מי שנולד מאמא יהודיה. האמא אכן שומרת על המשכיות. אולם, זאת משפחה שיש בה שתי דלתות-כניסה: לידה וגיוור. הגיוור הופך את הזר לבן המשפחה. המודל המשפחתי, מבטיח את המשכיות ההיסטורית, אבל המשכיות מהווה רק הזדמנות ליצור חיים יהודיים משמעותיים, והנישואין הם פרוייקט לבניית חיים משותפים בעלי משמעות, שבתוכם גרעין דתי, רוחו של שיתוף זה. וזאת לא רק לטובת הכלל, אלא לטובת הפרט והזוג.